

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav filosofie a religionistiky

Autoreferát disertační práce

Mgr. Ondřej Kvapil

Navždy zavřít oči: Husserl, Sartre a smrt

To Close One's Eyes Forever: Husserl, Sartre, and Death

Praha 2023

Školitel: prof. PhDr. Pavel Kouba

Koncem zimy roku 2020 naplno vypukla pandemie covidu, která značnou část světa paralyzovala na následující dva roky. Pandemie se pochopitelně stala globální událostí i ve světě filosofie a mnoho předních autorů napsalo texty, ve kterých se s ní pokusili vyrovnat. Jedním z prvních byl Jean-Luc Nancy. Ještě na podzim 2020 stačil vydat útlou knížku *Un trop humain virus*, která se nakonec také ukázala být jeho knihou poslední. V jejím závěru francouzský autor tvrdí:

„Díky pandemii se znovu vynořila smrt, na kterou jsme již zapomněli: nikoliv ta, která je důsledkem známých nemocí, ani ta, která je zaviněna nehodami různého druhu, ani ta, která je způsobena teroristickými útoky. Smrt, která obchází všude a která proklouzne všem ochranným opatřením. [...] Obecně můžeme říct, že pokud se smrt mohla zdát vzdálená, hlásí se již nějakou dobu znovu o svá práva, jak o tom svědčí úsměvný poprask, které je vyvoláván sny o životě prodlužovaném do neurčita.“¹

O pár desítek stran dříve v téže knize pak můžeme číst:

„Má svoboda mi nepatří, to spíše já patřím svobodnému vynalézání všeho toho, co se mi ještě může přihodit, co ještě mohu vykonat a co ještě mohu cítit, dokud jsem stále ještě naživu. Má smrt mou svobodu nezavršuje: zjevuje spíše, že je tu vždy ještě něco jiného než pouze to, co je mé, něco, smíme-li to říct, co leží *mimo*.“²

Tyto řádky, které Nancy svým čtenářům adresuje v době, kdy Evropa čelila druhé vlně nárůstu nakažených, mohl klidně napsat již Sartre pro kapitolu „Má smrt“ ve své *Bytí a nicotě*. Koncem zimy roku 2022 vypukla válka na Ukrajině a stránky kapitoly „Má smrt“, na které se po dlouhá desetiletí spíše prášilo, najednou působí svěže jako v roce 1943.

Sartrovi je téměř v každé filosofické monografii o smrti věnována kapitola a téměř každá antologie z filosofických textů o smrti cituje úryvky z *Bytí a nicoty*. Ústřední teze

¹ Jean-Luc Nancy, *Un trop humain virus* (Paris: Bayard, 2020), s. 93-94. Citát uvádím ve svém překladu stejně jako další citáty v tomto textu.

² Tamtéž, s. 64.

Sartrových úvah o smrti najdeme rovněž v základech významných textů od Levinase, Ricœra, Derridy a dalších. V současných filosofických diskusích však tyto úvahy leží na periférii zájmu, a to přestože otázka smrtelnosti se diskutuje velice široce. Domnívám se, že jsou pro to v zásadě dva důvody. Za první z nich si Sartre může sám. Svůj nejslavnější výklad o smrti v *Bytí a nicotě* totiž stylizuje spíše jako kritiku Heideggera než jako samostatný výklad. Tato kritika se nadto míjí svým cílem, protože Sartrovi vlastní vtip celé Heideggerovy analýzy uniká. Sartrův výklad z toho důvodu většinou slouží buď jako fackovací panák pro Heideggerovy příznivce, anebo jako bič na Heideggera jeho odpůrcům. Jejich vlastní filosofický potenciál dnes rozvíjí málokdo. Druhý důvod postupné marginalizace Sartrova příspěvku do filosofické diskuse o smrti úzce souvisí s tím prvním. Na základě snahy co nejostřeji vykontrastovat Sartrovu pozici vůči té Heideggerově se postupně etablovala výkladová teze, podle které Sartre fenomenologickými prostředky rehabilituje dávný Epikurův argument o smrti. Toto čtení Sartra jistě může být inspirativní pro životní praxi, pro teoretickou práci je však značně neplodné. Kam dále totiž rozvíjet úvahy o smrti, jejichž závěrem je, že smrt je pro nás ničím?

Při bližším pohledu se ovšem ukáže, že se epikurejské čtení, které hájí přední Sartrovi komentátoři, opakovaně dostává do sporu nejen s intencí Sartrových textů, ale také s jejich literou. Otázkou se proto stává, co vlastně nám Sartre chce o smrti říct a co se od něj můžeme naučit. Na tyto otázky odpovím čtením, které předkládám. Předtím ale ještě redefinuji kontext, ve kterém byl Sartre o smrti čten dosud. Ukážu, že mimoběžnost Sartrovy kritiky Heideggera nespočívá pouze v neporozumění, nýbrž především v mimoběžnosti základních premis, se kterými oba autoři k analýze smrti přistupují. Dále přitom ukážu, že Sartre vůči Heideggerovi *de facto* hájí pozice husserlovské fenomenologie. Husserlovy vlastní úvahy o smrti, které se nacházejí v Husserlových pracovních manuskriptech, Sartre pochopitelně neznal. My je ale dnes již známe. Dříve než se dostanu k Sartrovi, se proto podívám na Husserlovy analýzy smrti, které ležely stranou filosofických diskusí o smrti po celé dvacáté století.

Pokud jde o otázku smrti, Husserl byl po dlouhou dobu znám především díky své tezi o nesmrtelnosti transcendentální subjektivity z druhé knihy *Idejí* a korelativní tezi o nekonečnosti subjektivního času z knihy první. Ještě za Husserlova života obě tyto teze přesvědčivě zpochybnil právě Sartre ve své *Transcendenci ega*. Husserlův pojem smrti se začal vynořovat až po Husserlově smrti samotné z jeho pozůstalosti. Nejprve velmi pomalu a víceméně jen v náznacích, především v pracovních materiálech ke *Krizi evropských věd*, v analýzách k pasivní syntéze a v manuskriptech o času z Husserlovy chaty v Bernau; naplno až v tomto století spolu s úplným vydáním Husserlových pozdních analýz času, tzv. manuskriptů C, a

čtyřicátým druhým svazkem *Husserlian* nesoucím název *Grenzprobleme der Phänomenologie*. Vyšlo přitom najevo, že Husserlův příspěvek do debaty o smrti je podobně obsáhlý jako příspěvky mnoha z jeho pokračovatelů, jejichž texty o smrti jsou považovány za integrální součást jejich děl. Husserl se na smrt dívá z mnoha různých stran, přičemž směrodatná vždy zůstává – zcela v intencích jeho metody – dvojí perspektiva: smrt je zkoumána jednak jako zvláštní událost, ke které dochází v objektivním světě a jejíž smysl je také konstituován na pozadí světa, jednak jako mezní stav, do kterého dospěje subjekt. Řečeno přímočařeji, ve svých úvahách o smrti si Husserl klade dvojí otázku: jakým způsobem pro nás smrt nabývá svůj smysl, dokud jsme ještě naživu; a co se s námi vlastně stane, když smrt přijde. V husserlovském bádání je také těmto úvahám v posledních letech věnována značná pozornost, zejm. v širším kontextu zkoumání tzv. mezních případů subjektivity, kam Husserl smrt řadí spolu s narozením, úplným bezvědomím či bezesným spánkem. Mým záměrem ovšem není předložit historickou studii o genezi, kterou pojem smrti v Husserlově fenomenologii prodělává, ani studii systematickou o místě, které smrt zaujímá v Husserlově transcendentálním idealismu. Budu se spíše ptát, co se od Husserla, jehož práce o smrti ležela tak dlouho ladem, můžeme filosoficky naučit. Jinými slovy, budu se ptát po důsledcích, které z Husserlova pojmu smrti plynou, a po předpokladech, o které se tiše opírá.

Sartra a Husserla spojuje přesvědčení, že náš vztah ke smrti – neboli krátce, naše smrtelnost – není podstatným, nýbrž pouze biologicky a empiricky podmíněným rysem naší subjektivity. Toto přesvědčení je odlišuje od takřka všech významných autorů, kteří o smrti ve dvacátém a jednadvacátém století psali a píší. Toto přesvědčení je také mylné. Ve vztahu k Husserlovi je již ve dvacátých letech minulého století podrobil implicitní existenciálně-ontologické kritice Heidegger a později v letech šedesátých explicitní imanentní kritice Derrida. Ve vztahu k Sartrovi je zpochybnil Levinas, který Sartrovu tezi o vnějškovosti smrti radikalizoval a ukázal, že pojem nitra je beze vztahu k ní nemyslitelný. Znamená to tedy, že se chci s těmito autory znovu vydat do slepé uličky, anebo že je chci znovu kritizovat z pozic, které byly již zformulovány přede mnou. Ani jedno, ani druhé. Jistá slepota pro jeden podstatný rozměr otázky smrti, kterou Husserl se Sartrem sdílejí, je totiž zároveň činí citlivější a vnímavější vůči jinému podstatnému rozměru této otázky. Odmítají-li oba smrtelnost myslet jako ontologický rys subjektivity či existence, musí oba nevyhnutelně myslet smrt jako fenomén světa. Oba proto vidí jasně, že ze světa získáváme explicitní pojem smrti, že ve světě smrti čelíme a že ve světě nakonec také umíráme; ve světě, ve kterém nikdy nejsme sami a který je proto plných mrtvých, již když se do něj narodíme, ve kterém druzí umírají po celou dobu

našich životů a ve které sami zemřeme před zraky druhých. Husserla se Sartrem spojuje základní intuice, že smrt nacházíme ve světě, který obýváme společně s druhými, aby nás právě o tento svět a vše, co skýtá, později připravila. Závěry, ke kterým na této linii uvažování dospívají, zůstávají přitom nedotčeny podceněním ontologického významu smrtelnosti, kterého se oba dopouštějí. V kapitolách jim věnovaných proto nejprve rozvinu pozitivní rozměr jejich úvah, abych následně v kapitole třetí zformuloval kritiku jiného druhu než moji předchůdci.

Sartrovo uvažování o smrti ústí v závěr, že smrt pochopit nelze. Tato teze vůbec není nová. Závěr, že smrt nelze myslet, je spíše evergreenem filosofického přemýšlení o smrti od Augustina po pozdního Derridu. I stran této teze zůstává Sartre ve stínu jiných, zejm. svých vrstevníků Levinase a Jankélévitcha. Na rozdíl od nich jí také ve svých textech o smrti nevěnuje příliš mnoho prostoru, spíše ji jaksí mimochodem dává k dobru. Přesto se teze o nepochopitelnosti smrti objevuje zase a znovu napříč desetiletími na klíčových místech jeho úvah o smrti. Sartre – který přiznal, že je pro něj snazší a přirozenější si představit smrt svých o třicet let mladších přátel než svou vlastní – projevil také mimořádnou vynalézavost ve hledání argumentů na podporu této teze. V jeho textech můžeme identifikovat rovnou čtyři. V závěrečné kapitole tohoto textu proto nejdříve formuluji obecné a nevyřčené premisy, které se za starou tezí o nepochopitelnosti smrti skrývají a poté *in concreto* – jeden po druhém – zpochybním Sartrovy argumenty. Na závěr tak dám odpověď na otázku, kterou jsem sám nechal na začátku nevyřčenou: proč vlastně o smrti přemýšlet a psát?

*

Pro Husserla smrt představuje jeden z mezních problémů transcendentální fenomenologie. Je to událost světa, která zároveň naše vědomí světa ukončuje: svou vlastní smrt nikdy nemůžeme zažít a ve světě zažíváme pouze smrt druhých. Ze stejného důvodu také podle Husserla nedává smysl mluvit o smrti transcendentálního subjektu, který ve své absolutní samo-danosti danost světa předchází. Příchod smrti zasahuje světskou konkretizaci transcendentální subjektivity: psychofyzickou lidskou bytost, jejíž existenci ukončuje. Člověk pak podle Husserla umírá nutně.

V první kapitole svého textu však demonstruji, že Husserl nemá žádné prostředky, jak tuto nutnost fenomenologicky uchopit a následně filosoficky zdůvodnit, a že tedy zůstává u pouhého tvrzení. Nemůže-li se smrt týkat transcendentální subjektivity, tedy racionality, stává se biologickým fenoménem. Ovšem život je podle Husserla v samém svém základu

charakterizován pudem sebezáchovy – a v pudu sebezáchovy je smrt implikována pouze jako zvenčí přicházející fatalita. Ani úloha smrti při konstituci dějinného lidství, kterou Husserl opakovaně zdůrazňuje ve svých pozdních analýzách času, není ovšem úlohou podstatnou. Nutnou podmínkou střidy lidských generací a s ní spjatou možností tradice je fenomén narození, nikoliv smrti – ta zůstává i zde více či méně nahodilým faktem.

Ve svém textu se nicméně neomezují pouze na dekonstrukci Husserlova pojmu smrti, v druhé části husserlovské kapitoly také vyzvednu jeho implicitní předpoklady. Ukazují, že Husserlova koncepce imanentní časovosti, která vede k tvrzení o nesmrtelnosti transcendentálního subjektu, je rovněž důvodem, proč ani ve světě existující lidskou bytost nelze uchopit jako podstatně smrtelnou. Vyjde tak najevo, že smrt představuje mezní problém v daleko radikálnějším smyslu než v tom, který jí přisuzuje Husserl. Problém smrti nepřesahuje pouze možnosti fenomenologické deskripce, jelikož má smrt mi nikdy – jako ona sama – nemůže být dána, nýbrž uvádí v otázku filosofický pojem subjektivity jako takový.

*

Sartre svůj výklad o smrti stylizuje jako kritiku výkladu Heideggerova – a tento výkladový rámec také přejímá drtivá většina komentátorů. Vůči tomu tvrdím ve druhé kapitole svého textu, že Sartrovy závěry je filosoficky plodnější číst v kontextu Husserlových úvah o smrti, které Sartre sice sám neznal, ale jejichž klíčové předpoklady přijímá. Sartre implicitně sdílí Husserlovo základní východisko: protože svou smrt nemůžeme uchopit v reflexi na vlastní subjektivitu, nemůže také patřit k ontologické struktuře subjektivity samé; smrt je proto klasifikována jako faktum světa a zároveň jako mezní problém fenomenologické deskripce.

V sartrovské kapitole dále demonstruji, jak Sartrův pojem smrti ve dvou podstatných ohledech představuje radikalizaci tohoto pojetí. Smrt jako mezní problém nevystupuje až v transcendentální reflexi, ale je jím již v před-teoretickém a před-fenomenologickém postoji. Nejenže se příchodu vlastní smrti nemohu sám nikdy dočkat, nemohu jej ani očekávat, protože okamžik tohoto příchodu je ze své podstaty neurčitý. Jediný smysl, který pak mohu své smrti podle Sartra přisoudit, je ten, že můj smysluplný či smysluprázdný život v jeden okamžik utne. Má smrt, kterou nemohu zažít, ale ani předjímat, se proto kategoriálně odlišuje od všech ostatních událostí, které ve světě intenduji. Nevysloveným důsledkem vyloučení smrti z ontologické struktury subjektivity, které Sartre stejně jako Husserl hájí, je ztotožnění

smrtnosti se zranitelností těla. Smrt pak představuje pro tělo poslední ránu a přichází vždy ze světa, ať je jejím nositelem dlouhodobé škodlivé působení okolí, nemoc či osudová nehoda.

Přichází-li ze světa, ve kterém ji však nemohu intendovat, zůstává vůči mně má smrt něčím principiálně vnějším. Ukazují tak, že přes Sartra vede systematická a dosud skrytá spojnice mezi Husserlovými nepublikovanými analýzami smrti a Lévinasovým a Derridovým – dnes již klasickým – uchopením smrti jako radikálně Jiného. Mezi řádky by také mělo vyjít najevo, že smrt, která se jako faktum světa z rozličných stran stává předmětem rozličných pozitivních věd, zároveň angažuje filosofii tím, jak se všem pozitivním faktům vymyká. Ke vztahu smrti a filosofie se ještě dostanu ve třetí kapitole.

Již poměrně dlouho je Sartre v otázce smrti považován za epikurejce. Podle autora *Bytí a nicoty* svou smrt nemohu začlenit do svých projektů, protože je všechny naráz přetíná; nemohu ji předjímat, protože okamžik jejího příchodu je ze své podstaty neurčitý; a když nakonec přijde, jsou to druzí, kdo ji zažijí, nikoliv já. Má smrt se mě tudíž netýká, uzavírají shodně přední komentátoři Henri Birault, Françoise Dastur nebo Christina Howells. Nicméně již v *Sešitech z podivné války*, které filosofové obecně příliš nečtou, si Sartre poznamenává, že Epikúrovův slavný argument „nestojí za nic“, a podrobuje jej ostré kritice. V kapitole věnované Sartrovi proto zpochybňuji zavedené čtení jeho klasických úvah o smrti a navrhuji čtení nové. Abych svůj argument posílil, vracím se také k Epikúrovi samotnému a nejprve jeho argument hájím proti běžně vznášeným námitkám. Předvádím, že Epikúros ani nepřehlíží vztah, který živé s jejich smrtí pojí (jak namítají fenomenologové Scheler, Levinas a Patočka) ani jednoduše nezaměňuje strach ze smrti za strach z posmrtných muk (jak namítá např. Martin Hägglund). V kontrastu vůči těmto námitkám pak ukážu, že na základě četby Sartra můžeme zformulovat pronikavější kritiku epikurejství: Má smrt se mě týká, protože zasáhne ty, na kterých mi záleží; týká se mě, protože za sebou nechává neuskutečněné projekty, na kterých mi záleží, a svět, na jehož stavu mi záleží; a týká se mě neustále, protože nikdy nemohu přesně vědět, kdy budu muset tento svět opustit.

*

Hned na samém začátku války, když myšlenky na vlastní smrt každodenně zaplavovaly jeho mysl, si Sartre do svého zápisníku poznamenává, že zánik vlastního vědomí, ač nevyhnutelný,

zůstává pro toto vědomí samo „nemyslitelný“³ a „nepochopitelný“.⁴ Argument, kterým tento závěr podpírá, známe již od Husserla. Protože každý okamžik mého vědomého života poukazuje k okamžiku následujícímu, který předjímám, vzpírá se – podle Husserla i Sartra – předtucha okamžiku, po němž již žádný další následovat nebude, způsobu, jakým prožívám a chápu plynutí času a v tomto plynutí sebe sama. V *Bytí a nicotě* jde Sartre ještě dále. Snaze vlastní smrt pochopit neklade odpor pouze podstata mé subjektivity, nýbrž také podstata smrti samé, která se vzpírá mým očekáváním a životním projektům. Smrt je „neuchopitelnou a nepochopitelnou mezí“⁵ mé svobody, píše Sartre v samém závěru kapitoly „Má smrt“. Je „neuchopitelná“, protože okamžik jejího příchodu se svou neurčitostí vymyká mým očekáváním a zároveň se jej nikdy nedočkám; je „nepochopitelná“, protože se ve světle mých projektů, které přetíná uprostřed realizace, jeví jako čirá absurdita. Smrt tudíž „nedokážeme myslet“⁶, uzavírá Sartre. Na tento závěr bezprostředně navazuje v nedokončeném etickém pokračování svého hlavního díla. V nejdelší úvaze věnované smrti tvrdí, že vlastní smrt je „nemyslitelná, protože je objektivní a subjektivní zároveň“⁷. Je to jednak objektivní fakt jakožto událost, ke které dochází ve světě, kde ji jednou zažijí druzí, jednak mez mé subjektivity jakožto událost, které si jsem vědom, přestože ji sám nikdy nezažiji. Protože tyto dvě perspektivy na jednu a též událost nemohu uchopit v jednotě, nemohu podle Sartra svou vlastní smrt myslet. Všechny tyto závěry nakonec shrnuje v tematické kapitole v druhém dílu *Critique de la Raison dialectique* a dovádí je do krajního důsledku. Svou smrt nechápu, protože na ní není nic, co bych chápat mohl. Mé chápání se zde vyčerpává obecnými poznatky, které mi nabízí biologie, – a pak už nachází jen „prostou netečnou díru“⁸, která po mě po mé smrti zbude. Snaha vlastní smrt pochopit se tak obrací ve zkušenost „nicoty o sobě“⁹, která nám otevírá „okno do bytí o sobě“¹⁰ – bytí bez nás.

V třetí a závěrečné kapitole svého textu tyto argumenty jednotlivě zproblematizují. Nejprve však zproblematizují tichý předpoklad, o který se teze o nepochopitelnosti smrti od začátku opírá. Je jím značně rozšířené a bez dalšího přijímané přesvědčení, že vlastní smrt si představovat a na vlastní smrt myslet je jedno a totéž.

³ Jean-Paul Sartre, *Carnets de la drôle de guerre* (Paris: Gallimard, 1983), s. 49.

⁴ Tamtéž, s. 130.

⁵ Jean-Paul Sartre, *L'Être et le Néant: Essai d'ontologie phénoménologique* (Paris: Gallimard, 1943), s. 632.

⁶ Tamtéž.

⁷ Jean-Paul Sartre, *Cahiers pour une morale* (Paris: Gallimard, 1983), s. 436.

⁸ Jean-Paul Sartre, *Critique de la Raison dialectique, Tome II* (Paris: Gallimard, 1985), s. 325.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Tamtéž.

Co si vlastně představuji, když se pokouším si představit vlastní smrt? Mohu si zajisté představovat, jak k ní dojde. Bezpočet příčin mé smrti – od dobře opodstatněných a pravděpodobných až po naprosto fantaskní a groteskní – mi může v okamžiku zaplavit mysl. Mohu si představovat, kdy k mé smrti dojde. Podle toho, jak jsem stár a v jaké kondici a životní situaci se nacházím, mohu ve svých představách hledět přes dlouhé roky do dále, anebo počítat dny a hodiny, které mi zbývají. Stejně tak si mohu představovat, kde k mé smrti dojde, a přitom si přát, abych z tohoto světa odešel na místě, které mám rád, za přítomnosti těch, které mám rád, anebo se bát, že zemřu sám v prostředí, které je mi cizí. Mohu se dále pokusit představit, jak se budu před svou smrtí cítit, a doufat, že budu umírat smířen se sebou samým i se světem, anebo, že zemřu ve spánku a zmizím z tohoto světa bez svého vědomí. Mohu se rovněž pokusit si představit, jak se po mé smrti budou cítit druzí, a přitom si dělat starosti o jejich budoucí osud, anebo se dojímat při představě jejich zármutku. Nakonec si také mohu představovat, co po mé smrti čeká na mě samého. Mohu se ve svých představách ponořit do bezedné nicoty, anebo se mohu nechat unášet rozmanitými představami o posmrtné existenci: o tom, že znovu procitnu na jiném světě, kde najdu – byť je těžké si to představit – věčný klid, anebo kde na mě bude čekat věčné zatracení, že budu jako přízrak dále bloudit tímto světem po místech, kde jsem žil, anebo, že se znovu narodím na jiném místě jako někdo jiný.

Toto vše si mohu představovat a ve svých myšlenkách na mnoho různých způsobů dále rozebírat. Mé představy ale vždy budou stát v podstatném smyslu na vodě, protože mi chybí potřebná zkušenost, o kterou by se opřeli: svou smrt jsem nezažil, a dokud bude naživu, také nezažiji. Mohu proto docela dobře tvrdit, že toto vše je v podstatném smyslu nepředstavitelné. V žádném z těchto případů si ale nepředstavuji svou smrt. Co je to ale – má smrt?

Budeme-li hledat definici u Sartra, najdeme jich hned celou řadu. Vybírám proto ty nejcharakterističtější: „kdykoliv možné znicotnění mých možností“¹¹ a „neurčitá možnost již dále neuskutečňovat [svou] přítomnost na světě“¹², „vnější mez a mezní fakt mé subjektivity“¹³ a „absolutní vnějšek v nitru [mé subjektivity]“¹⁴, „proměna [mého] bytí v osud“¹⁵ či „proměna [mého] lidství v prostou netečnou díru“¹⁶ a konečně „budoucí kořist druhých“¹⁷ či „triumf

¹¹ Sartre, *L'Être et le Néant*, s. 621.

¹² Tamtéž, s. 624.

¹³ Tamtéž, s. 632.

¹⁴ Sartre, *Critique de la Raison dialectique, Tome II*, s. 320-321.

¹⁵ Sartre, *L'Être et le Néant*, s. 630.

¹⁶ Sartre, *Critique de la Raison dialectique, Tome II*, s. 325.

¹⁷ Sartre, *L'Être et le Néant*, s. 628.

druhého nade mnou“.¹⁸ Za těmito expresivními obraty a těžkotonážními filosofickými pojmy, jejichž smysl jsem vyložil výše, nicméně prosvítá několik základních výrazů, které francouzština používá, když o smrti mluví: „cessation“, „rupture“, l’*interruption*“ a „l’*arrêt*“ (de la vie de quelqu’un*e) nebo „*départ*“ či „*disparition*“ (de quelqu’un*e du monde); náhlé a trvalé utnutí, přetržení, přerušeni a zastavení něčího života v přímém kontrastu vůči dokonání a završení nějaké činnosti nebo odchod či zmizení někoho ze světa. Na první pohled se zdá, že první skupina pojmenovává, jak se ke své smrti vztahují já sám (tedy jako k nevratnému přetržení svých projektů a očekávání), zatímco druhá, jak se k mé smrti vztahují druzí, příp. jak já se vztahují ke smrti jejich. Při své četbě Sartra jsem však ukázal, že vztah, jaký k mé smrti zauímají druzí, se nevyhnutelně promítá do vztahu, který k ní chovám já sám, a že naopak můj vztah k vlastní smrti se nevyhnutelně promítá do mého vztahu ke smrti druhých. Má smrt je nevratným utnutím a zastavením všech mých projektů a očekávání a zároveň mým odchodem ze světa, který nechávám za sebou; smrt druhého je zmizením druhého ze světa a zároveň nenapravitelným přetržením a přerušeni všech jeho snah a nadějí, které tu po jeho zmizení zůstávají nenaplněny. Zůstaneme-li u vlastní smrti, najdeme jeden pojem, který by tyto různé významy sjednotil? Jistě. Má smrt je konec mého života na tomto světě. Tento pojem ovšem u Sartra nenajdeme, protože obrat „la fin de la vie“ ve francouzštině neoznačuje smrt, nýbrž terminální fázi života. Mohu si nyní konec svého života představit? Nikoliv. Důvod toho však nespočívá v tom, že bych postrádal potřebnou zkušenost, o kterou bych své představy opřel, nýbrž v tom, že na mém konci samém není vůbec nic, co bych si představovat mohl. Mohu se pokusit – a také se o to občas, jako každý, pokouším – představit si příčiny svého konce, kdy a kde k němu dojde, co mu bude předcházet, co jej bude doprovázet a co po něm bude následovat; mohu se pokusit si představit, řečeno s Jaspersem, „průvodní jevy“¹⁹ svého konce. Nikdy si ale nemohu představit, řečeno se Sartrem, „infinitezimální okamžik“²⁰ tohoto konce samotný. Co bych si na něm také chtěl představovat? Avšak, na konec svého života na tomto světě mohu myslet – a také na něj občas, jako každý, myslím. Pokud na svůj konec – čas od času – myslím, pak jej také chápu. Kdybych naopak nechápal, co je to můj konec na tomto světě, nemohl bych ani chápat a následně si představovat žádný z jeho průvodních jevů. Vidíme nyní, že rozšířená teze, podle které pro nás vlastní smrt zůstává nepochopitelná, protože ji vůbec nejsme schopni myslet, je výsledkem dvojího zmatení pojmů: smrt sama je zaměněna za jevy, které ji nutně provázejí, a zároveň je opomenut podstatný rozdíl, se kterým filosofie pracuje již od antiky,

¹⁸ Tamtéž, s. 629.

¹⁹ Karl Jaspers, *Psychologie der Weltanschauungen* (Berlin: Springer, 1919), s. 231.

²⁰ Sartre, *L'Être et le Néant*, s. 158.

mezi představou, kterou si o nějaké věci utváříme svou obrazotvorností, a pojmovým uchopením této věci na základě myšlení.

Všechny tyto úvahy jsou však především logického rázu a slouží k vyjasnění pojmů a jejich vztahů. Filosofická pointa toho, co chci říct, spočívá v něčem jiném. Netvrdím pouze, že smrt myslet mohu, nýbrž také, že smrt mohu jen a pouze myslet. Svůj konec nemohu zažít, protože můj život ukončuje. Má smrt je proto nepřístupná mému vnímání. Svůj konec si nemohu představit, protože na něm není zhola nic, co bych si představovat mohl. Má smrt je proto nepřístupná mé obrazotvornosti. Nemohu-li být vlastnímu konci přítomen tím, že bych jej vnímal, a ani si jej nemohu zpřítomnit tím, že bych si jej představil, neznamená to ovšem ještě, že bych nemohl cítit, že na mě v budoucnosti čeká, nebo že bych k němu sám od sebe nemohl být puzen. Jistě, mohu cítit, že stárnu, mohu cítit puzení zbavit se pnutí, které s sebou živou přináší, nebo mě může naplnit úzkost z toho, že tento život marním. Kdy se však z pocitu postupného ubývání sil stane pocit stárnutí? Kdy se z touhy ulevit tlaku života stane pud smrti? Kdy se z pocitu marnosti stane úzkost z promarněného života? V tom samém okamžiku, kdy tyto pocity probudí myšlenku na smrt.

Ba co více, i smrt druhého jsem schopen na světě zažít jen proto, že ji jsem schopen myslet. Smrt druhého je stejně jako má vlastní nepřístupná mému vnímání i mé obrazotvornosti. Vše, co mohu při umírání druhého vnímat, a vše, co si na něm dokážu představit, jsou jen průvodní jevy smrti druhého. „Ani smrt druhého ve vlastním smyslu „nezakoušíme““,²¹ tvrdil již Jaspers. Smrt druhého se mi odhaluje díky tomu, že chápu, že život druhého na tomto světě již skončil, a díky tomu, že se mi tato myšlenka zarývá do paměti, ve které, pokud se jedná o drahou osobu, zůstane vryta, dokud mi má paměť bude sloužit. Smrt druhého se mi odhaluje také díky tomu, že chápu, že život druhého na tomto světě kdykoliv skončit může a že jednou také skončí, a díky tomu, že tato myšlenka proniká do mých očekávání a plánů a naplňuje mě, pokud se jedná o drahou osobu, obavami a starostmi. Bytosti, které nemyslí, proto smrt neznají. Tím pochopitelně nechci říct, že by neumírali, ani že by při umírání nemohli trpět, nýbrž pouze to, že umírají, aniž by věděli, co to smrt je.

A nakonec, protože svou smrt nemohu přežít ani se jí donekonečna vyhýbat, stejně jako nedokážu zpět k životu přivést druhé ani donekonečna příchodu jejich smrti bránit, přesahuje

²¹ Jaspers, *Psychologie der Weltanschauungen*, s. 231.

smrt všechny možnosti mé vůle. Nejenže se odhaluje – sama o sobě – pouze mému myšlení, ale také pouze svým myšlením ji mohu sám čelit.

Akademická výuka

Kurzy vyučované na Département de Philosophie, École normale supérieure – Paris Sciences et Lettres:

- On Heidegger's Being and Time: Death, Authenticity, Temporality (S2 2022/2023)
- On Heidegger's Being and Time: Everydayness, Anxiety, Truth (S1 2022/2023)
- Heidegger's Being and Time: An Introduction (S2 2021/2022)

Kurzy vyučované na ÚFAR FF UK:

- Co to znamená myslet? Nietzsche vs. Heidegger (ZS 2021/2022)
- Smrt a filosofie na přelomu tisíciletí (LS 2021)
- Hluboká nuda a konečný čas (ZS 2020/2021)
- Autenticita (LS 2020)
- Umělecké dílo mezi Heideggerem a Gadamerem (ZS 2019/2020)
- Nicota (LS 2019)
- Temporalita jako smysl bytí (ZS 2018/2019)
- Bytí k smrti (ZS 2016/2017)

Konference

Organizace:

- International conference "Death and the Philosophy of our Time." ENS – PSL, 14. 12. 2022 (společně s Frédéricem Wormsem a za účasti Taylora Carmana a Christiny Howells)

Příspěvky (pouze výběr):

- *Death That Matters (Revisited)*. The British Society for Phenomenology Annual Conference 2023 “The Theory and Practice of Phenomenology.” Manchester, 29.–31. 08. 2023.
- *Death That Matters: Sartre vs. Epicurus*. “Death and the Philosophy of our Time.” ENS – PSL, 14. 12. 2022.
- *Thought-provoking Death: Re-reading Sartre on Death*. The British Society for Phenomenology Annual Conference 2020 “Engaged Phenomenology.” 03.–05. 09. 2020
- *Facing Death*. Interdisciplinary Conference “Homo in articulo mortis. Sadness and death in the life of man from antiquity to modern times.” University of Warsaw, 07.–08. 11. 2019.
- *Deathless Subjectivity*. The British Society for Phenomenology Annual Conference 2019 “The Theory and Practice of Phenomenology.” Manchester, 05.–07. 09. 2019.

Stáže absolvované v rámci doktorského studia

- červenec 2019 na *Alberts-Ludwig-Universität Freiburg* pod vedením Lore Hühn
- akad. rok 2018/2019 v *Archives Husserl de Paris* pod vedením Dominiqua Pradella
- letní semestr 2017 na *Université Paris 1 Panthéon-Sorbonne* pod vedením Renauda Barbarase

Publikace

Překlady

s Ivanem Chvatíkem:

- Martin Heidegger, *Holzwege* (vyjde v OIKOYMENH pod titulem *Cesty do hlubin hvozdů* během roku 2024).
- Martin Heidegger, *Zur Sache des Denkens* (vyjde v OIKOYMENH pod titulem *Věc myšlení* na konci roku 2023).

se Stelou Chvojkovou:

- Emmanuel Levinas, *Fenomenologie smrti* (první tři přednášky z cyklu *La Mort et le Temps*), vyšlo v *Reflexi* 60 (2021), s. 135-145.

Studie

- „*Smrt a čas: Poslední přednášky Emmanuela Levinase*“. *Reflexe* 60 (2021), s. 147-150.
- „*Lidská konečnost a konec člověka: K centrálnímu problému Foucaultových Slova a věci*“. In: Benyovszky L., Matoušek J. *Ročenka pro filosofii a fenomenologický výzkum. Svazek VII.* Praha: Togga, 2017, s. 327-340.

Účast v grantech

- Kontinuita a diskontinuita ve filosofii, literatuře a umění (2020-2022)
- Krize racionality a moderní myšlení (2018-2019)
- Pravda a řeč mezi filosofií a uměním (2017-2019)